

Марія Дідора

ПРО ПСИХОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

Тернопільський національний педагогічний університет
ім. Володимира Гнатюка

У невичерпній спадщині геніального співця українського народу, поета, художника й громадянина-патріота Т. Шевченка важливе місце посідають погляди на психологію людини.

Питання людської психіки, як справедливо зазначає класик української психології Г. Костюк, постійно цікавили Тараса Григоровича. Знання людської психіки, проникливе розуміння людських вчинків і переживань, вважав він, потрібні як поетові й письменникові, так і художникові. У щоденнику (запис від 12 липня 1857 р.) Т. Шевченко пише, що К. Брюллов та інші великі художники змогли дати нам твори, сповнені краси й життя, бо вони – полум'яні поети і глибокі мудреці – були серцезнавцями [7, 59].

Особливо важливим є знання людської душі для письменника. Лише тоді він зможе перейти в зображенні людей від зовнішності до суті, «написати так, щоб була видна правда, але правда опоетизована» [6, 556]. Цю думку Тарас Григорович переконливо мотивує в одному з листів до В. Рєпніної, де порівнює Ежена Сю з М. Гоголем. На його думку, Сю «подібний на живописця, який, не вивчивши ґрунтовно анатомії, взявся малювати людське тіло... дбаючи лише про зовнішній ефект... Не таким є наш Гоголь – справжній знавець серця людського!» [7, 252].

Тонким знавцем людини, її серця був і Т. Шевченко. Його погляди на психічне життя людини знайшли свій вияв як у художніх творах, так і в окремих висловлюваннях на психологічні теми.

Шевченко спеціально цікавився психологічними проблемами і не раз їх обговорював з деякими знайомими. У його щоденнику (запис від 21 квітня 1858 р.) читаємо: «З театру зайшов до Білозерського і застав у нього К.Д.Кавеліна. Від розмови про минуле і майбутню долю слов'ян ми перейшли до психології та філософії. І просиділи до трьох годин ранку... Школярство. Але чудове школярство!» [6, 204].

Тарас Григорович прекрасно усвідомлював усю складність психічного життя людини, безкрайність і різноманітність його проявів. «Як небо блакитне – нема його краю, Так душі почину і краю немає», – говорить він у пролозі до «Гайдамаків» [3, 65].

Шевченко не раз у поетичній формі ставив питання про сутність людського життя, його смисл, труднощі, досягнення життєвого призначення. Підкреслюючи складність та суперечливість психіки людини, поет вказував на нерозгадані таємниці і підкреслював провідну роль знань, думки та розуму в оволодінні власним життям. Наявність думки надає цьому життю належної цілеспрямованості, робить його свідомим, осмисленим.

Т. Шевченко ставить питання про зв'язок слова і думки. Для нього слово є носієм думки й ідейного змісту. У цьому знаходить воно і силу впливу на людей, стає здатним «людське серце пробивати», запалювати людей, кликати їх на боротьбу і великі подвиги.

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого,
А серце б'ється, ожива,
Як їх почує!

Поет постійно підкреслював, що слово є і повинно бути засобом впливу на людей. Водночас Т. Шевченко розумів складність зв'язку між словами і думками, наявність розходжень між ними чи суперечностей, які особливо яскраво виявляються там, де слово у ворожих, хитрих, лукавих вустах стає засобом приховування справжніх думок, знаряддям затьмарення свідомості народу. Критикуючи «космополітів-мудреців», які зневажають свій народ, його сучасне й минуле, Т. Шевченко розкриває справжній зміст їхніх «великих слів»:

А розумне ваше слово
Брехнею підбите [3, 67].

Поет глибоко цінує не всяке слово: «Не ветхее, не древле слово,/ а слово новое». Саме воно є носієм істинної думки та невмирущої правди. Через таке слово, каже він, стає невмирущою і душа його автора – душа поетова. Тому Т. Шевченко постійно відстоював право українського народу на розвиток своєї мови. Він часто порушував проблему зв'язку думок і почуттів, підкреслюючи роль думок у виникненні останніх. Коли засинають думки, то й «серце спить». А змістовий розвиток думок, їх змісту збагачує почуття людини. Це яскраво виявляється в процесі навчання, причому «освіта повинна збагачувати, а не обкрадати серце людське», – пише поет, говорячи про величезний вплив освіти на емоційне життя людини. Ідейні джерела почуттів людини, за Т. Шевченком, найбільш яскраво виявляються у моральних

переживаннях. Серед цих почуттів особливо великого значення надає поет любові до свого народу, до своєї Батьківщини. Про це заявляє в одному зі своїх творів російською мовою, підкреслюючи животворну силу любові до Батьківщини [5, 49].

Жебрак, нещасний серцем той,
хто краю рідного не любить!

Поет часто повертається до питання про роль цього почуття в житті людини, аналізуючи мотиви дій персонажів і говорячи про джерела цієї сили, яка дала йому змогу витерпіти роки тяжкої неволі і зберегти бадьорість духу.

Ідейні й моральні прагнення людей, як зауважує поет, проливають світло на суперечності емоційного життя людини. Це поєднання любові і ненависті, жорстокості і ніжності, щирості і холодності, чудове зображення яких ми знаходимо в «Гайдамаках» та в інших творах Кобзаря. Народний месник Галайда – одна і та ж людина: і ніжна, і щира, і холодна – і все це прояви єдиної душі, її ставлення до різних фактів дійсності.

З'ясовуючи природу людських почуттів, Т. Шевченко виходив із визнання їх суспільної обумовленості. У почуттях, як і в словах та думках, виявляється зв'язок особистості з іншими людьми. Переживаючи, наприклад, почуття радості, людина шукає, з ким би ним поділитися. Особливо відчувається потреба в цьому у години горя і страждань. «Як би людина не страждала, – пише Шевченко у повісті «Художник», – які б випробування не терпіла, але якщо вона почує одне привітне слово, слово щирого співчуття від далекого вірного друга, вона забуває гнітючість від горя, хоча і ненадовго, хоч би на годину, на хвилину. Вона абсолютно щаслива. А хвилину повного щастя, кажуть, заміняє безкінечні роки найтяжчих випробувань» [5, 206].

Разом із тим, поет зазначав, що бувають такі емоційні стани, коли найщиріші співчуття не тільки не полегшують переживань особистості, а навпаки, ще більше загострюють їх. Описуючи один з таких станів у повісті «Капітанша», він розв'язує актуальну психологічну проблему: «А якби справді запитати у психологів, – пише він, – як діє на душу найщиріша участь в найтяжчому критичному стані, в якому перебувала тепер душа мого бідного Тумана. Я про себе скажу: в півбіді на мене мала вплив навіть не щира, а так собі, дружня участь. А в час найбільшого горя, коли душа наша ховається в найтемніший куточок, куди і власна думка

наша не сміє дійти, о, тоді всяка, найніжніша, найщиріша участь стає найгіркішою отрутою» [4, 344].

Говорячи про вплив почуттів на діяльність людини, Шевченко висловлює ряд думок. Зокрема, дуже важливими є його міркування про надію та її роль у психічному, моральному житті. В одному з листів до Залеського (запис від 6 червня 1854 р.) він пише: «Найгіркіша отрута нашого морального буття – це безнадія». Найгіршим для людини є, на думку поета, такий стан, коли «Холодним вітром од надії/ Уже повіяло»; коли надія дурить, висміює людину, «Морозом очі окує/ А думи гордії розвіє/ Як ту сніжину по степу!» [4, 258]. У таких випадках особливо важливо, щоб людина вміла знайти в собі силу перебороти почуття безнадійності. А знайде їх вона швидше тоді, коли велика її моральна сила й віра у правоту і неминучу перемогу тієї справи, якою вона живе і за яку бореться.

Багато уваги Т. Шевченко відводив естетичним почуттям, породженим явищами природи, людьми і результатами їхньої праці. Серед явищ природи найбагатшим джерелом естетичних переживань є сама людина. «Багато, незбагненно багато прекрасного, – говорить він, – у божественній, безсмертній природі, але торжество і вінець безсмертної краси – оживлене щастям обличчя людини. Більш піднесеного і прекрасного в природі я нічого не знаю» [6, 158].

Т. Шевченко підкреслював значення естетичних почуттів у житті людини. Він вказував на величезну роль любові до краси у його особистому житті, в найстрашніші роки неволі. Любов до краси, як і палка любов до Батьківщини, допомогла йому зберегти самого себе, свою душу й власну людську гідність. І це не тільки автобіографічний момент, а й вказівка на величезну роль естетичних почуттів, породжених ідейним змістом, у формуванні морального обличчя людини.

Ідейним прагненням надає Т. Шевченко провідного значення і в характеристиці вольових якостей особистості. Закликаючи боротися за правду і волю, «громадою обух сталить», «добре вигострить сокиру» – та й заходиться будить волю, яку приспав цар Микола, Т. Шевченко високо цінував якості волі і характеру людей, що виявляються в цій боротьбі і є необхідною умовою успіху. Зауважимо, що розуміння поетом психічного життя не споглядальне, а дієве. Найгіршим, на його думку, є такий стан, коли людина, маючи можливість діяти, не використовує цієї

можливості, коли вона не живе, а животіє, «спить на волі». Немає нічого гіршого, як «спати ходячому», як

В багні колодою гнилою
Валятись, старітись, гнить,
Умерги й сліду не покинуть
На обікрадений землі.

Людина повинна

Жити, серцем жити
і людей любити.
А коли ні... то проклинати
І світ запалити! [3, 303].

Т. Шевченко виступає за дієві почуття і прагнення. Для нього «жити серцем» – це не елегії творити там, де «люди плачуть живучи», а діяти, боротися за праве діло, за щастя народу. Пафосом боротьби за волю пройнята уся творча діяльність поета. «Борітеся – поборете» – це гасло Шевченка, що проходить через усі твори і знайшло свій вияв у його психологічних поглядах, зокрема на вольові якості і риси характеру людини.

Багато уваги поет відводить індивідуальним особливостям людської психіки, що виявляються у спрямованості й характері. Зокрема, він говорить про те, що є люди в моральному відношенні щирі, сердечні, і є люди черстві, байдужі, непевні і невиразні. Про останніх поет пише: «А є й такі дуже нещасні люди, з якими з семи печей хліба з'їси, а все таки не дізнаєшся, що то за людина чи амфібія» [6, 333]. Т. Шевченко часто ставив питання про причини індивідуальних відмінностей, і навіть спеціально трактував їх у повісті «Близнець», підкреслюючи важливу роль виховання у формуванні психіки людини.

Особливо слід наголосити на тому, що погляди Т. Шевченка на людську психіку є глибоко оптимістичними, пройнятими непохитною вірою в майбутнє щастя людей та переконанням, що люди не народжуються злими, а стають такими під впливом життєвих умов. Доля, на яку нарікають дійові особи у творах Т. Шевченка, це наслідок жорстокої дійсності, яка поневолює людину і часто калічить її життя. Скаржачись на долю, поет разом із тим, закликає людей кувати своє щастя у праці та боротьбі.

Особливу увагу Т. Шевченко звертає на психологію творчої праці поета, художника, письменника, характеризуючи суспільну мету, покликання, потребу у творчості, любов до своєї справи як творчі мотиви. У листі до В. Репніної (запис від 24 жовтня 1847 р.), описуючи свої страждання в неволі, заборону писати й

малювати, Т. Шевченко зазначав: «А дивитися і не малювати – це така мука, яку зрозуміє лише справжній художник» [7, 232].

Величезну роль у творчості художника й поета відіграє почуття любові до своєї праці, яка, вимагає вивчення людей і багатого життєвого досвіду, щоденного вправляння. Завдання поезії і мистецтва, за Т. Шевченком, полягає у служінні інтересам свого народу. Поет творить лише тоді, коли пов'язаний із власним народом, відбиває у своїй творчості його думки і прагнення, його національно-психологічні особливості. Кожна нація без самобутніх рис була б «схожа на кисіль і на найнесмачніший кисіль» [6, 6].

Великий патріот виділяє окремі характерні риси українського народу. Особливо високо він цінує волелюбність, хоробрість, відвагу, благородність, ліризм, гумор, естетичність, працьовитість, любов до Батьківщини. Поет захоплюється і прекрасними рисами інших слов'янських народів.

На думку Т. Шевченка, кращі риси українського народу виявились як в історичних подіях, так і в художній творчості, зокрема у народних піснях. Схиляючись перед українською народною піснею, поет вбачає у ній вплив багатючих духовних скарбів народу. У пісні, яка «не вмере, не загине», відбилася душа волелюбного народу України.

З великою любов'ю поет змальовує моральність і доброту простих людей з народу – Катерини і матері-наймички, сліпого Перебенді, який людям «тугу розганяє, хоч сам світом нудить», народних месників-гайдамаків, поневолених трудівників і борців за визволення народу. Разом із тим, він гостро картає земляків, які зневажають своє добро й ідуть на «чужину шукати доброго добра», принижуючи національну гідність. Він таврує зрадників, які за «шмат гнилої ковбаси» готові продати матір – Батьківщину.

Володимир Янів, один з провідних етнопсихологів ХХ століття, історик та громадський діяч, більшу частину трудових років в еміграції присвятив діяльності у НТШ, працюючи тут на різних посадах. Майже двадцять років учений досліджував психологію української людини, шукаючи кращої долі для свого народу.

На матеріалі Шевченкових поезій В. Янів написав 7 етнопсихологічних студій («Шевченків «Кобзар», «Соціопсихологічна аналіза «Москалевої криниці», «Альтруїзм у Шевченковій ліриці», «До проблеми інстинкту боротьби у творчості Шевченка», «Сліди в'язничих переживань у Шевченковій поезії», «Українська родина у поетичній творчості Шевченка»). Студією «Українська духовність у поетичній візії Шевченка» (1962) вчений завершив цикл

етнопсихологічних досліджень і подав загальну структуру української духовності. За його словами, «українець – інтровертивна людина з сильним відчуттям свого Я і бажанням самовияву назовні». Заглиблений у себе, він з почуттям власної гідності прямує до повалення всяких обмежень особистої свободи, в тому числі до нівеляції соціальних перешкод. Небажання коритися волі іншого йде так далеко, що нахил підпорядкування в українців від природи слабо розвинутий. Ця остання властивість характеру ще більше поглибилася за століття неволі. Бажання самовияву, не маючи змоги здійснитися, скріплює у висліді незаспокоєну вже з природи дуже сильну почуттєвість, яка є поруч із прямуванням до самовияву другою основною властивістю нашої духовності [8].

Іван Франко, який продовжував традиції Т. Шевченка в літературі, естетиці і психології, писав про великого поета-мислителя: «Він був кріпак і став великою силою в громаді людських культур. Він був простак і відкрив професорам і вченим новіші і свободніші степені. Він терпів 10 літ від російської воєнщини, а зробив більше для свободи Росії, ніж 10 побідних армій. Та найкращий, найцінніший дар доля дала йому аж по смерті – невмирущу славу і вічно нову насолоду, яку дають його твори мільйонам людських сердець» [10].

Тарас Григорович палко любив свій народ. Він уболівав за його майбутнє і водночас глибоко вірив у творчі сили і можливості. Психологічні ідеї Шевченка і сьогодні зберігають свою цінність. Вони служать побудові того суспільства, про яке мріяв і за яке боровся великий геній Української держави.

Література

1. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.М.Проколенко. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
2. Нариси з історії вітчизняної психології XIX ст. Ч.1. / За ред. проф. Г.С.Костюка. – К.: Рад. школа, 1955. – 148 с.
3. Шевченко Т.Г. Твори: В 5-ти т. – К., 1984-85. – Т.1.
4. Шевченко Т.Г. Твори: В 5-ти т. – К., 1984-85. – Т.2.
5. Шевченко Т.Г. Твори: В 5-ти т. – К., 1984-85. – Т.3.
6. Шевченко Т.Г. Твори: В 5-ти т. – К., 1984-85. – Т.4.
7. Шевченко Т.Г. Твори: В 5-ти т. – К., 1984-85. – Т.5.
8. Янів В. Нариси з історії української етнопсихології. – Мюнхен-Львів, 1993, – 220с.
9. Янів В. Українська духовність у поетичній візії Шевченка / Записки НТШ. – Т.169, 1962. – С.506-532.
10. Франко І.Я. Літературно-критичні статті. – К., 1950. – С. 431.